

TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ'NDE SERGİLENEN ANADOLU SELÇUKLU HALI KOMPOZİSYONLARINDA GÖRSEL DENGE

Ayşe Gamze ÖNGEN

Doç. Dr., Doğuş Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, gamzeongen@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2639-7777

Öngen, Ayşe Gamze. "Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Sergilenen Anadolu Selçuklu Halı Kompozisyonlarında Görsel Denge". idil, 104 (2023 Nisan): s. 546-554. doi: 10.7816/idil-12-104-10

ÖZ

Türklerin geleneksel halı sanatı, yaşadıkları bölgelerin iklim koşulları doğrultusunda ortaya çıkmış ve ilerleyerek günümüze kadar gelişim göstermiştir. Halı sanatıyla uğraşan kişilerin geçmişten gelen gelenek ve kültür birikimleri zamanla ürettikleri yapıtlara yansımış ve onlara kimlik kazandırmıştır. Günümüzde birçok müzede sergilenen Türk halıları, izleyicinin görsel algısında daima kuvvetli bir etki yaratmaktadır. Türk halılarının bu etkileyici görüntüsü, halı kompozisyonunda tasarım prensiplerinin doğru bir şekilde kullanılmasıyla gerçekleşmiştir. Sanat değeri yüksek olan bu halıların yüzey tasarımında görülen şekil zemin ilişkisindeki bütünlük denge ilkesiyle sağlanmıştır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan 13. ve 14. yüzyıla ait Anadolu Selçuklu halı yüzeylerinin asıl bordür, iç- dış sedef ve zemin olarak 4 bölüme ayrıldığı görülür. Halılarda yer alan bu bölümlerin kompozisyon düzenlemelerinde denge ilkesinden yararlanılmıştır. Bu bağlamda Selçuklu halıları üzerinde yapılması planlanan araştırmada; halıların tasarımlarında görülen denge ilkesinin üstlendiği görevlerin incelenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Selçuklu halılarının günümüzde de halen izleyici üzerinde bıraktığı kuvvetli etkinin tasarım prensipleri açısından araştırılarak görsel verilerle sunulması planlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Halısı, Tasarım, Öge, İlke, Denge

Makale Bilgisi:

Geliş: 23 Şubat 2023

Düzeltilme: 7 Mart 2023

Kabul: 27 Mart 2023

Giriş

Türklerin geleneksel halı sanatı, yaşadıkları bölgelerin iklim koşulları doğrultusunda ortaya çıkmış ve günümüze kadar gelişim göstermiştir. Halı sanatıyla uğraşan kişilerin geçmişten gelen gelenek ve kültür birikimleri, zamanla ürettikleri yapıtlara yansımış ve onlara kimlik kazandırmıştır.

Dünya halı tarihine baktığımızda yurtdışı ve yurtiçinde birçok müzenin tekstil bölümlerinde, Türklere ait halılar sergilenmektedir. Bu halıların izleyicinin görsel algısında bıraktığı etki, daima kuvvetli olmuştur. Çünkü Selçuklu halı kompozisyonuna baktığımızda, birim- zemin ilişkisinin dengeli ve estetik açıdan ele alınarak yerleştirildiği görülür. Özellikle İstanbul'da Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen Anadolu Selçuklu halı örneklerine baktığımızda, halıların kompozisyonunda görülen dengeli yerleşim, bu halılarda tasarım prensiplerinin uygulandığını göstermesi açısından önemlidir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bulunan 4 bütün, 4 parça halinde sergilenen Anadolu Selçuklu halılarının kompozisyonlarına baktığımızda; asıl bordür, iç ve dış sedef (halk dilinde direk-su) ve zemin olarak bölümlere ayrıldığı görülmektedir. Selçuklu halılarının yüzey düzenlemesinde görülen öğelerin (renk, doku, yön, şekil vb.) kendi içinde veya bütünde dengeli bir şekilde yerleştirildiği görülmektedir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'ndeki bazı Selçuklu halılarının kompozisyonunda yer alan geometrik birimler, bir tasarım öğesi olan çizgiyle oluşturulmuştur. Halı kompozisyonunda kullanılan desenlerin belirginliği renkli çizgi ile çerçevelenerek artırılmıştır. Selçuklu halı kompozisyonlarında desenler tasarım prensipleri doğrultusunda yerleştirilmesiyle görsel algıda dengeli bir bütünlük yaratılmıştır. Selçuklu halı kompozisyonunda görülen bu dengeli bütünlük, halıların beğeni ile izlenmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen bazı Anadolu Selçuklu halı tasarımları üzerinde yapılması planlanan araştırmada denge ilkesinin incelenmesi hedeflenmiştir. Selçuklu halı kompozisyon örnekleri üzerinden denge ilkesini incelemeye önce tasarımda görsel algı, denge ilkesi tanımlanarak, incelenmesi önemlidir.

Tasarımda Denge İlkesi ve Görsel Algı

Tasarım, zihinde düşünce halinde olup daha netlik kazanmamışken, önce çizgiyle ya da herhangi bir yolla ifade edilir. Daha sonra geliştirilerek bir amaca hizmet etmesi, fikir ürünü olması, içinde buluş, kendine has özelliği ve özgünlüğü bulunmalıdır (Güngör, 1969:8). Ancak bir kompozisyonunda öğelerin bir arada algılanabilmesi, aralarındaki dinamik bağın ve alan kuvvetinin güçlü olması için bazı ilkelere gereksinim duyulmaktadır. Tasarım öğeleri ile ilkelerinin oluşturduğu düzenlemeler, yeni yüzeysel (zemin) ve hacimsel anlatımlar (şekil) meydana getirmektedir. Şekil ve zeminin birbirinden net bir biçimde ayırt edilebilmesi için renk, doku, biçim gibi öğelerin, belirlilik, tekrar, yakınlık, uygunluk vb. gibi ilkelerin doğru olarak kullanılmasıyla, izleyicinin görsel algısında ön -arka ilişkisi yaratarak, belirginliklerinin artırılması sağlanarak, kompozisyonunda denge oluşturulmaktadır. Tasarımlarda bazı yüzeylerde yer alan şekiller daha ilgi çekici görünürler. Ancak bu şekilde dikkat çeken yüzeyler, ağırlık merkezini kendi taraflarına çekerek, diğer bölümlerin görünürlüğünde dengesizliğin oluşmasına neden olmaktadır. Bu dengesizliğin giderilmesi için kompozisyonlarda renk, değer, doku, yön, aralık, tekrar, simetri gibi tasarım prensiplerinin gerektiği ölçülerde kullanılarak yüzey düzenlemelerinde denge oluşturulmalıdır. Tekstil yüzey tasarımlarında da bu kural uygulanmaktadır. Bireyin herhangi bir tekstil yüzeyine (halı-kilim-giysi-kumaş gibi) baktığında görsel algısında oluşan kuvvetli beğeni hissi, o tekstil tasarımında, tasarım prensiplerinin doğru bir şekilde uygulandığını, estetik ve dengeli bir anlatım sağlandığını göstermektedir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen Anadolu Selçuklu Halı örneklerinde denge ilkesini anlatmadan önce bu halıların izleyicilerde nasıl kuvvetli bir etki yarattığını öğrenmek için önce görsel algı konusunu incelemek gerekmektedir.

Görsel Algı

Algı, öznel bir süreçtir. Çünkü insan beyni algıarken, içinde bulunduğu durumu, beklentileri, geçmiş yaşantısını, diğer duyu organlarından gelen duyularını seçme, bazılarını ihmal etme, bazılarını kuvvetlendirip, arada olan boşlukları da doldurarak anlam verirken, toplumsal ve kültürel etmenleri de hesaba katar. Böylelikle motivasyon, geçmiş deneyimler, beklentiler ve eğilimlerle kişi, çevresinden amaçlarına uygun bilgiyle algılanmaya yönelir. İnsan çevresini incelerken, etrafında gördüğü cisimleri tek başına ve birbiri ile ne gibi ilişki içinde olduklarını anlamaya çalışır. Bireyin bütünlüğü algılaması için göz ile beyin arasında bir ilişki vardır. Bu fonksiyonların birlikte nasıl çalıştığını algı psikolojisi inceler ve buna Gestalt (biçim) Teorisi denilmektedir. Bu teori, bir bütüne anlam veren, onu meydana getiren parçaları değil de parçaların nasıl bir araya geldiklerini, yani

aralarındaki ilişkileri incelemektedir. Gestalt psikologlarından Wertheimer gördüğümüz nesnelere gruplaşmalarını, bütünleşmelerini ve bunların algılanmada daha belirgin hale gelmelerini araştırarak dört önemli gereklilik saptamaktadır. Bunlar sıra ile yakınlık, benzerlik, süreklilik ve kapalılıktır. Buna ise Gestalt kanunları denir (Güngör, 1969:13).

Duyu organlarının getirmiş olduğu henüz işlenmemiş bilgiye alıcı organlar tarafından hissedilen renk, ağırlık, netlik, koyuluk, parlaklık, sıcaklık, yumuşaklık, hızlılık gibi farklı veriler, duysal düzeyde algı sürecini başlatmaktadır. Birincil duyu organı diye adlandırdığımız, görme ve işitme organları insanlar için çok önemlidir. Görsel algının oluşması ışık enerjisi şeklinde gelen uyarıların beyne aktarılıp, orada görme duyusu haline gelmesi ve daha önce değişik duyu organlarıncı alınmış imgelerle birlikte değerlendirilmesiyle oluşmaktadır (Kızıl,2000:15). Bir tasarımın tasar haline gelmesi sırasında göz ile zihin arasında bir köprü kurulur. Bu köprü yardımıyla tasarımın, tasarıma uyup uymadığının kontrol edilmesiyle oluşan hayali köprü, görsel algıdır. Değişik şiddetteki ışınların görsel algıdaki etkileri farklıdır. Bu yüzden görüş alanımızda bulunan cisimlerden bir kısmı daha belirgin ve daha önemli bir şekilde göze batarken, bazı bölgeler ve bazı cisimler de fazla dikkat çekmeyerek ikinci planda kalırlar. Bu farklı algı bölgelerinden, kuvvetli etki yapanlar aktif bir rol oynayarak ister iki ister üç boyutlu olsunlar, bunlar şekilsel ve hacimsel etki meydana getirmektedirler. İkinci planda kalan zayıf bölgeler ise pasif durumda olup, fon-zemin etkisi yapmaktadır. Bir yerde sabit duran nesnelere değişik açılardan ve uzaklıklardan gözlemlediğimizde bunlar farklı biçim ve ölçülerde görünürler. Ancak biz bu nesnelere yerleri, biçimleri, ölçüleri, renkleri, dokuları ve parlaklıkları ile nasıl bir yapıya sahiplerse o halleri ile bir bütün halinde algılarız. Buna Algısal Değişmezlik denir (Güngör,2005:6). Bu bilgiler doğrultusunda İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen Selçuklu halılarına baktığımızda halı kompozisyonlarında yer alan zemin şekil ilişkisinde ön arka ilişkisi oluşturarak birbirini tamamlayan estetik, etkileyici bir yerleşim gözlenmektedir. Bu estetik yerleşimin günümüzde de halen izleyici üzerinde etki bırakması, halı tasarımlarında kullanılan tasarım prensiplerinden Denge İlkesinin rolü önemlidir.

Denge İlkesi

Sanat Kavramı ve Terimleri Sözlüğüne göre Denge (İngilizce: Balance); "Bir sanat yapıtını oluşturan öğelerin, bütün içinde kompozisyon düzenini bozmayacak biçimde dağılışı" şeklinde ifade edilmektedir. Tasarım prensiplerinden denge ilkesi, bakışık denge (simetrik denge), bakışsız denge (asimetrik denge), olarak ikiye ayrılır. Simetrik (Bakışık) Denge; bu türlü bir denge, biçimlerin simetrik olarak yerleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Simetri eksenini düşey, yatay veya eğik olabilir. Bu denge kesin ve kararlı etkisiyle insanda oturmuş ve bozulmaz bir etki yapmaktadır. Simetrik dengenin fazla kullanılması tekdüzelik yaratmaktadır. Asimetrik (Bakışsız) Denge; bir düzenlemede denge, bakışım yolu dışında, cisimlerin serbest bir biçimde yerleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. Asimetrik adını verdiğimiz bu dengeyi oluşturmak daha zor olmakla birlikte içindeki değişkenlik, dolayısıyla tek düzeligi gidererek, daha ilgi çekmektedir (Deliduman, İstifoğlu,2006:35). Asimetrik kompozisyonlar, izleyiciyi hareketlendirmenin ötesinde izleyicide merak ögesini harekete geçirir.

Tasarımı oluşturan düzenlemelerde birimlerin renkleri, değerleri, dokuları, yönleri, aralıkları, ölçüleri vb. öğeler açısından birbirleriyle kıyaslanırken, fikir ve birimlerin önem dereceleri de bu kıyaslama içerisinde yer almaktadır. Böylelikle tasarımda yer alan birimler daima birbirleriyle kompozisyon içerisinde kıyaslanarak, herhangi bir birimin öne çıkma eğilimi engellenmiş ve tasarımın ağırlık merkezinin değişmemesi sağlanmıştır. Bazı tasarımları oluşturan düzenlemelerde birim, diğer birimlere göre daha ilgi çekici biçimde olabilir. Ancak daha ilgi çeken diğer birimler de ağırlık merkezini kendi taraflarına çekerek tasarımda denge oluşturulur.

Tasarım prensipleri doğrultusunda, Selçuklu halı yüzeyleri incelediğinde görülen; her bir yüzeyin kendi içinde hareketli veya durağan olarak birbirleri ile dengeli bir bütün içerisinde yerleştirildiği görülmüştür. Böylelikle halı yüzeyleri tek tek algılanmayıp, bir bütün olarak algılanmaktadır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde bazı Selçuklu halıları üzerinde yapılan araştırmada; halı kompozisyonunu oluşturan desen ve yüzey düzenlemelerinde denge ilkesi önemli bir görev üstlenmiştir. Bu bağlamda, müzede sergilenen bazı Selçuklu halı kompozisyonlarında görülen denge ilkesiyle, tasarım prensiplerinin kullanıldığı yöntemler incelendiğinde, bu halıların günümüzde de halen bireyin üzerinde yarattığı estetik etkinin açıklanmasına ışık tutacağı düşünülmektedir.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde Sergilenen Bazı Selçuklu Halı Tasarımlarında Görülen Denge İlkesi

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen Selçuklu halılarının yüzey kompozisyonlarına bakıldığında, birimlerin tam tekrar ilkesiyle yerleştirildiği görülmektedir. Halılarda görülen desen tekrarı ile oluşan düzenleme şekli ise bireyin görsel algısında sıkıcılığa neden olarak, görselde pasif etki yapmaktadır. Ancak halının genel kompozisyonuna bakıldığında, yüzeylerde oluşan bölgesel pasif etki, halı bütününde algılanmayarak aktif bir görünümdeydir. Halı kompozisyonunda yer alan yüzeylerin (asıl bordür, iç-dış sedef, zemin) aktif /pasif görüntüsü halıları izleyen kişinin görsel algısında yüzeylerin bazılarını önde bazılarını arkada gibi algılamasına neden olarak, tasarımın hareketli (aktif) algılanmasına neden olmaktadır. Selçuklu halı tasarımlarının görkemli görüntüsünün oluşması ve izleyiciyi etkilemesinde oluşan birçok öge ve ilkenin yanında, denge ilkesinin rolü de önemlidir. Örneğin Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen envanter no: 681 olan halının eni: 2.94 m., boyu: 5,12 metre olup, Gördes düğüm tipi ile dokunmuştur. Halı, açık-koyu kırmızı, açık-koyu mavi, kahverengi, koyu sarı (kirli sarı), kirli beyaz (krem) renklerde ipliklerle dokunmuştur. Selçuklu halısının bütününe bakıldığında, ilk olarak bireyin dikkatini çeken ve görselinde kuvvetli etki bırakan bölüm, halının asıl bordürüdür. Asıl bordürün etkileyici olmasında, kompozisyon içinde yer alan birim (desenler) ve birimin içyapısındaki formların birbirinden farklı öğeler ve ilkelerden oluşmasıdır. Asıl bordür yüzeyindeki birimlerin (desenler) değişken tekrar ilkesi ile düzenlenmiş olmaları, asıl bordür yüzey tasarımının hareketli algılanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu halıda görülen zemin kompozisyon düzenlemesinin asıl bordüre göre daha pasif görünümde olması da izleyicinin dikkatini asıl bordüre yönlendirmesine neden olmaktadır (Bkz. Görsel 1.).

Görsel 1. Envanter No: 681, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halısı

Envanter no: 681 olan Selçuklu halısının zemin yüzeyinde ve zeminde yer alan birimlerde soğuk-sıcak renk değerleri ile rengin açık- koyu tonları ile oluşturulan zıtlık, pasif görünüme sahip olan zemin yüzeyine kısmen de olsa aktif görünüm kazandırmıştır. Ayrıca, halının zemin yüzeyinde yer alan birimlerin diyagonal şekilde yerleştirilmesi de zemin tasarımının hareketli görünmesini sağlayarak denge yaratılmıştır. Böylelikle halı tasarımı izleyicinin dikkatini çekerek görsel algısında merak uyandırmaktadır. Zemin kompozisyonunda yer alan birimler, aşağıdan yukarıya doğru kesintisiz bir şekilde aynı yönde sıralanarak, sonsuzluk duygusu yaratması da görsel algıyı etkileyerek izleyicinin ilgisini çekmektedir. Diyagonal sistemdeki birimlerin sonsuz ilerleme eğilimi, tasarımın örtme ilkesinden yararlanılarak, iç sedefle kısmen durdurularak denge sağlanmıştır. Böylece zemin tasarımında oluşan derinlikle aktif görünümdeki asıl bordürünün öne çıkma eğilimini engelleyerek dengeli bir birlik oluşturulmuştur (Bkz. Görsel 2.).

Görsel 2. Envanter No: 681, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halı Detayı.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen Selçuklu halılarında yer alan zemin veya asıl bordür kompozisyon düzenlemelerindeki pasif-aktif görünümün, tasarımda oluşturacağı dengesizlik, halıların iç sedef yüzeyleri ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu şekilde düzenlenen Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen halı örneğinin envanter no'su: 684, eni: 70 cm., boyu: 93 cm. olup, Gördes düğüm tipi ile dokunmuştur. Halı, lacivert, mavi, kırmızı, beyaz, turuncu, kahverengi renkte yün ipliklerle dokunarak üretilmiştir (Bkz. Görsel 3.).

Görsel 3. Envanter No: 684, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halısı.

Selçuklu halısının (envanter no'su: 684), iç sedef yüzeyine baktığımızda, birbirine benzeyen geometrik birimlerin, değişken tekrar ilkesiyle yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. İç sedef yüzeyi turuncu renkte olup, üzerindeki geometrik birimler kırmızı, koyu mavi ve lacivert renkte iplikle dokunmuştur. İç ve dış sedeflerde yer alan birimler, aralık, biçim, ölçü bakımından benzerlik göstermesiyle tasarımda oluşan pasif görünüm, birimlerin yön ve renk özelliği açısından benzerlik göstermemesiyle aktif görünüm kazanmıştır. Böylelikle sedeflerde aynı desenin tekrarı ile oluşan tek düzelik ortadan kaldırılarak, değişken tekrar ilkesiyle yüzeyin hareketli görünmesi denge ilkesiyle sağlanmıştır. Ayrıca sedeflerde yer alan birimlerin etrafı kahverengi renkte yün iplikle dokunarak belirginliğinin artırılması da birimin önde algılanmasına neden olmuştur. Böylece tasarımda asıl bordür ve zemin yüzeyindeki birimlerin yerleşim düzenlemesinde oluşan tekrarın monoton görünümünü kısmen dengelemek için iç sedef yüzeyindeki birimler denge ilkesi ile düzenlenmiştir (Bkz. Görsel 3.). Envanter no: 684 olan Selçuklu halısının asıl bordür ve zemininde yer alan birim ölçülerinin hemen hemen eşit büyüklükte olmaları, izleyicinin görsel algısında yüzeyler arasında ayırımı zorlaştırmaktadır. Ancak halının tasarımında oluşan bu dengesizliği dokuyucu, iç sedefte yer alan birimlerin asıl bordür ve zeminde yer alan birimlerden daha küçük ölçüde kullanarak

denge oluşturmaya çalışmıştır. Böylece iç sedef yüzeyindeki birimlerle yüzeyler arasındaki belirsizlik denge ilkesiyle çözümlenmiştir (Bkz. Görsel 4.).

Görsel 4. Envanter No: 684, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halı Detayı.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen, Selçuklu halılarının izleyicinin görsel algısında bıraktığı dengeli görünümde, halılarda kullanılan rengin de önemli bir rolü vardır. Bu halılarda görülen asıl bordür ve zemin yüzeylerinde kullanılan farklı değerlerde ve tondaki renkler, tasarımın bütünlüğü açısından doğru kullanılmadığı takdirde, görsel algıda dengesizliğe neden olmaktadır. Halılarda bu dengesizliği ortadan kaldırmak için renklerin birbiri ile yapmış olduğu etkileşiminden faydalanılmıştır. Özellikle halıların asıl bordür ve zemininde görülen parlak, kuvvetli-mat, pasif renk değerlerini, bazen yumuşatarak, bazen de kuvvetlendirerek, yüzeyler arasında oluşacak olumsuzluklar, denge ilkesinin özelliklerinden faydalanılarak renk ögesi ile dengesizliğin ortadan kaldırılmasına çalışılmıştır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen, bazı Anadolu Selçuklu halı yüzeyleri üzerinde yapılan araştırmada, yüzeylerin daha net ayırt edilmesini sağlamak ve halıların bütünlüğünü korumak için renk ögesi ile denge yaratılmış olan örnek halılardan bir tanesi envanter no'su: 688 olan halıdır. Selçuklu halısının eni: 1.21 m. ve boyu: 2.40 m. olup, Gördes düğüm tekniği ile bordo, kırmızı, krem, mavi, beyaz, kahverengi renkler kullanılarak yün ipliklerle dokunarak üretildiği görülmektedir (Bkz. Görsel 5.).

Görsel 5. Envanter No: 688, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halısı.

Envanter no'su: 688 olan Selçuklu halısındaki, asıl bordürde görülen birimlerin tam tekrar ilkesiyle yerleştirilmesi, görselde tekdüzelik yaratmaktadır. Halının asıl bordüründe yer alan birimlerin, bordür yüzeyine

büyük oranda yerleştirmesi ve sıcak renk üzerine soğuk renk tonunun kullanmasıyla, denge ilkesi yüzeye kısmen de olsa hareketlik sağlamıştır. Halının zemin bölgesinde yer alan birimlerin bazıları, koyu kırmızı renk üzerine, açık kırmızı tonda veya mavi renk tonunda farklı yönlerde bakacak şekilde yerleştirilmiştir. Böylelikle zemin yüzeyi ile birim arasında renk zıtlığı oluşturan tasarımdaki bu dengesizlik, zemine hareketli bir görünüm kazandırmıştır. Envanter no'su: 688 olan Selçuklu halı örneği üzerinde yapılan araştırmada asıl bordür iç-dış sedef ve zemin yüzey tasarımlarına ayrı ayrı bakıldığında tüm yüzeylerin öne çıkma eğiliminde olduğu gözlemlenmiştir. Ancak dokuyucu, bu dengesizliği iç ve dış sedef kompozisyonundaki bütünlüğü denge ilkesiyle düzenleye çalışmıştır. Bu bağlamda, halının iç ve dış sedef yüzeyleri incelendiğinde; koyu kırmızı renk üzerine, beyaz renkte geometrik birimlerin yer aldığı görülür (Bkz. Görsel 6.). Zemin yüzeyinde ise koyu kırmızı renk hakimdir. Zemin üzerindeki birimler ise açık kırmızı renktir. Zemin yüzeyini oluşturan koyu kırmızı renk ile sedeflerde kullanılan kırmızı rengin ton değeri, yüzeyde mat-parlak bir görünüm oluşturmuştur. Halı tasarımlarında oluşan tek rengin ton farklılığı, dokuyucu tarafından kompozisyonun bütününde dengesizlik yaratmaması için birimlerde beyaz ve mavi renk kullanarak yüzey ve birim arasında ön-arka ilişkisi yaratılmaya çalışılmıştır.

Görsel 6. Envanter No: 688, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halı Sedef Detayı.

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen bazı Selçuklu halı tasarımları üzerinde yapılan araştırmalarda, halının asıl bordür, zemini ya da her iki yüzey düzenlemesinde kullanılan farklı renk tonlarıyla yüzeyde denge yaratılmak istenmiştir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen Selçuklu halı örnekleri içerisinde envanter no: 692-693 olan halının eni: 1.40 m. ve boyu: 2.94 m. 'dir. Gördes düğüm tekniği ile dokunmuş yün halıda, lacivert, yeşil, mavi, kahverengi, beyaz, açık-koyu sarı, koyu-açık kırmızı renkte iplikler kullanılmıştır (Bkz. Görsel 7.). Halının kompozisyonunda görülen dış sedef yüzeyi, asıl bordürün dış kısmında yer alarak, bu yüzeyin sınırlarını belirlemektedir. Dış sedef yüzeyi, birbirine benzer özellikte olan geometrik birimlerin, tam tekrar ilkesiyle yerleştirilmesiyle oluşmuştur. Dış sedefte görülen lacivert renk üzerine mavi renk, geometrik birimin kendi içinde oluşturduğu ton zıtlığı (açık-koyu) denge ilkesiyle yüzeyde ön-arka ilişkisi yaratılarak, tasarımda derinlik oluşturulmuştur. Halının iç sedefinde geometrik birim görülmemekte, sadece zeminini oluşturan sarı rengin belirginliğini arttırmak, dikkati daha çok üzerine çekmek için, etrafına kahverengi kontur geçirilerek dokunmuştur. Halının zemin ve asıl bordüründe oluşan sıcak-soğuk renk zıtlığını dengelemek için iç sedef zemininde sarı renk kullanılmıştır. Zemin ile asıl bordür yüzeylerini birbirinden ayırmak için iç sedefin sıcak değerde olan tonundan faydalanılmıştır. Böylelikle iç sedef ile zemin yüzeyinin etrafı çerçevelenerek iki yüzey (zemin-asıl bordür) birbirinden ayrılarak kompozisyonda denge yaratılmıştır (Bkz. Görsel 8.).

Görsel 7. Envanter No: 692-693, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halısı

Görsel 8. Envanter No: 692-693, 13.-14. Yüzyıl Selçuklu Halı Detayı

Sonuç

Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen 13. ve 14. Yüzyıllara ait 4 bütün, 4 parça Selçuklu halıları üzerine yapılan araştırmada, halıların günümüze kadar ulaşan yüzeyleri üzerinden incelemeler yapılmış olup görülmeyen kısımlar için bir yorum yapılması istenmemiştir. Anadolu Selçuklu halılarının; asıl bordür, iç ve dış sedef (halk dilinde direk-su) ve zemin olarak bölümlere ayrıldığı tespit edilmiştir. Selçuklu halı yüzey tasarımlarında denge ilkesi çok önemli bir rol üstlenerek, halıların bütününde birlik oluşturmuştur. Böylelikle halıların tasarımında görülen denge ilkesiyle, halı yüzeyleri, kendi içinde veya farklı yüzeylerin bir araya gelerek oluşturdukları aktif -pasif görünümün öne çıkma eğilimi dengelenmiştir. Selçuklu halılarının kompozisyonunda görülen desenler, değişken tekrarlarla oluşturulmuştur. Halı tasarımında kullanılan sıcak- soğuk renk tonları, büyük-küçük ölçüde nötr renklerden oluşan geometrik desenlerin bir arada, değişken tekrarlarda kullanılmasından ortaya çıkan dengesizlik, tasarım öğeleri ile ilkelerinin doğru bir şekilde kullanılmasıyla yok edilmiştir. Böylelikle geçmişten günümüze kadar geçen sürede halı sanatını icra eden sanatçıların tasarımlarında kullandıkları renk, biçim, gibi birçok tasarım prensipleri denge ilkesiyle halı yüzeylerine yansıtılarak, görselde estetik bir etki yaratılmıştır. Bu bağlamda; Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenen. 13. ve 14. yüzyıllara ait, Selçuklu halı kompozisyonlarında yer alan denge ilkesi, gerek halı yüzeylerinde üstlendiği ayırıcı özellik, gerekse halı bütününde oluşturduğu dengeli birlik ile halıların tasarımlarında önemli bir rol üstlenmiştir. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde yapılan araştırmada Selçuklu halı kompozisyonlarında desenler farklı öge ve ilkelerin prensipleri ile oluşturulmuştur. Halılarda kullanılan desenler farklı çizgi çeşidi ve çizgi kalınlıklarından meydana getirilirken, desenlerin belirginliği ise renkli çizgilerle arttırılmıştır. Halıların kompozisyonlarında yer alan zemin şekil ilişkisinde oluşan görsel bütünlük denge ilkesiyle sağlandığı görülmüştür. Anadolu Selçuklu Dönemi'ne ait sekiz adet halının düzenlenmesinde görülen sıcak-soğuk, yakın uzak, koyu-açık, sert- yumuşak, ön-arka, büyük-küçük gibi tasarım özellikleriyle dengeli bir bütünlükte dokunan bu halıların, günümüze iletilen mesajları olduğunu düşünmekteyim.

Kaynaklar

- Çağlarca, Sadettin, "Renk ve Armoni Kuralları", İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1993.
Deliduman Canan Gence, İstifoğlu Orhon Berna, "Temel Tasar Eğitimi", İstanbul: Erhun Yayıncılık, 2006.
Divanlıoğlu, H. Demir, "Tasar'ın Öge ve İlkeleri", İstanbul: Birsan Yayınevi, 1997.
Gürer, Latife, "Temel Tasarım", İstanbul: Birsan Yayınevi, 2004

Güngör, İ. Hulusi, "Temel Tasarım, Görsel Sanatlar ve Mimarlık İçin", 3. Baskı, İstanbul: Esen Ofset Matbaası, 2005

Kızıllı, Fehmi, "Objelerin İki-Üç Boyutlu Grafik Anlatımı ve Zihinde Canlandırma", İstanbul: Mimar Sinan Yayınları, No.25, 2000.

Paramon, M. Josse, "Resimde Renk ve Uygulanışı", Çev. Erol Erduman, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, Nisan-1997.

Görsel Kaynakça

Görse 1: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

Görse 2: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

Görse 3: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

Görse 4: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

Görse 5: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

Görse 6: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

Görse 7: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

Görse 8: Kaynak: Ayşe Gamze ÖNGEN, 17.08.2010

VISUAL BALANCE IN ANATOLIAN SELJUK CARPET COMPOSITIONS EXHIBITED AT THE MUSEUM OF TURKISH AND ISLAMIC WORKS

Ayşe Gamze ÖNGEN

ABSTRACT

The traditional carpet art of the Turks emerged in line with the climatic conditions of the regions they live in and has progressed until today. The traditions and cultural accumulations of the people who deal with the art of carpets have been reflected in the works they have produced over time and have given them an identity. Turkish carpets, which are exhibited in many museums today, always create a strong effect on the visual perception of the viewer. This impressive appearance of Turkish carpets has been realized by using the design principles correctly in the carpet composition. The integrity in the shape-ground relationship seen in the surface design of these carpets with high artistic value is provided by the principle of balance. It is seen that the Anatolian Seljuk carpet surfaces of the 13th and 14th centuries in the Turkish and Islamic Arts Museum are divided into 4 parts as the main border, inner-outer border and floor. The principle of balance was used in the composition arrangements of these sections on the carpets. In this context, in the research planned to be carried out on Seljuk carpets; It is aimed to examine the effect of the balance principle seen in the designs of carpets. In addition, it is aimed to investigate the strong effect that Seljuk carpets still have on the audience in terms of design principles and to examine them together with visual data.

Keywords: Seljuk carpet, design, element, principle, balance